

Słownictwo tematyczne w rejestrach percepty i ekspensy cechu piwowerskiego w Krakowie*

Iwona Pałucka-Czerniak

Uniwersytet Zielonogórski
ORCID: 0000-0002-6037-7729

Thematic Vocabulary in the Registers of *Percepta* and *Expensa* of the Brewers' Guild in Cracow

ABSTRACT: The article has been devoted to the vocabulary found in the expenses and revenue register of the brewers' guild in Cracow from the 1760s and 1770s. The analysis serves to expand the knowledge about the language of official documents, the specific language of guild documents and thematically-specialized vocabulary, mainly administrative, legal and economic one. The reference point for the observations is the analysis of the lexis used in the community's guild protocols. Both types of documents contain vocabulary related to the subject of professional

work, conducting financial business and to administrative and judicial matters. The content of the lexis is somewhat similar, but each thematic category in both types of sources contains a slightly different lexical composition, the saturation of genres differs as well. The study of one type of guild documents, even those considered to be the most representative and typical, does not allow for characterising the entire specificity of communication and the lexical richness of the communicative medium – i.e. the official language of a particular community.

KEYWORDS: language of official documents; vocabulary; guild protocols; expenses and revenue register; Cracow brewers' guild.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

* Tekst wygłoszony podczas konferencji naukowej dedykowanej pamięci Profesora Bogdana Walczaka, zatytułowanej *Kulturowe aspekty ewolucji języka. Słowa i słowniki*, która odbyła się w Wągrowcu w dniach 14–16 listopada 2023 roku.

Język polski jako narzędzie komunikacyjne wielkich i małych wspólnot w XVIII wieku w Polsce służył wyrażaniu potrzeb społecznych i zapewniał skuteczny przekaz informacji. Specyfika jego użycia została utrwalona m.in. w dokumentach małych, miejskich wspólnot rzemieślniczych. Jedną z takich społeczności był cech piwowarów krakowskich, który wytworzył wiele różnych typów dokumentów, w tym protokoły, rejestry, spisy. Ujęte w księgi stanowią dobry przykład kształtowania się obyczajów językowych typowych dla tego rodzaju wspólnot. Badanie języka tych dokumentów daje wyobrażenie o stanie i przekształceniach środka komunikatywnego wspólnoty polskiej, uobecnionej w języku małej wspólnoty rzemieślniczej, działającej w określonej przestrzeni geograficznej i społecznej, w określonym wycinku czasu. Piwowarzy krakowscy posługiwali się językiem polskim w sytuacji sformalizowanej, uwarunkowanej dyskursem urzędowym. Zainteresowanie budzi zwłaszcza leksyka autosemantyczna, jej dobór, przekształcenia i funkcjonalne wykorzystanie. Prezentowana analiza stanowi element szerszych badań języka dokumentów cechowych.

Niniejszy artykuł został poświęcony słownictwu w rejestrze wydatków i wpływów z lat 60.–70. XVIII wieku cechu piwowarów krakowskich. Celem nadrzędnym jest poszerzenie wiedzy o języku dokumentów urzędowych i cechowych, specyfice ksiąg oraz leksyce wyspecjalizowanej tematycznie, głównie administracyjno-prawnej oraz ekonomicznej. Metodą badawczą stała się proponowana przez Stanisława Borawskiego analiza ilościowo-jakościowa leksyki [Borawski 2000, 2005, a zwłaszcza 2007]. Badanie objęło wszystkie występujące w rejestrach wyrazy tworzące słownik o 1083 hasłach i 11 182 słowoformach. Podstawą teoretyczną do rozważań nad słownictwem tematycznym stała się praca Zofii Cygal-Krupy [2017], a najistotniejsze kwestie dotyczące słownictwa wyspecjalizowanego oparte zostały na koncepcjach Bronisławy Ligary [2011] oraz Sambora Gruczy [2019]. Punktem odniesienia do badań nad słownictwem mikroekonomicznym stały się prace poświęcone słownictwu handlowemu autorstwa Ewy Młynarczyk [2010, 2013].

Prezentowane badanie stanowi rozwinięcie i uzupełnienie cyklu analiz nad leksyką używaną w tekstach wytwarzanych w społeczności zawodowej dawnych wieków w cechu piwowarów krakowskich. Wspomniana wspólnota cechowa w latach 60.–70. XVIII wieku dynamicznie się przekształcała, powiększała skład osobowy i prowadziła działania w celu poszerzenia wpływów na handel nie tylko piwem, ale i syconym miodem. Przynajmniej w dwóch archiwach – krakowskim i Ossolińskim – pozostały dokumenty dotyczące cechu: księga cechowa, przywileje, ordynacje i artykuły cechowe,

rejestry finansowe i wiele innych. Prezentowana analiza dotyczy leksyki rejestrów finansowych¹, ale punktem odniesienia są także badania leksyki pozostałych dokumentów, a zwłaszcza księgi cechowej² [Pałucka-Czeraniak 2017, tu też szersza bibliografia przedmiotu].

Celem szczegółowym obserwacji jest określenie, czy w rejestrach finansowych cechu pojawiła się leksyka uwarunkowana tematycznie, o wąskim zakresie. Jeśli tak, to ciekawe poznawczo wydaje się określenie, czy jej zakres występowania jest zbieżny z wynikami analizy leksyki księgi cechowej. Jak pisze Barbara Batko-Tokarz, powołując się na prace Ryszarda Tokarskiego, „cały system leksykalny danego języka rozpada się na mniejsze zespoły słowne, które są zbiorami słów wzajemnie wyznaczającymi swoje granice znaczeniowe, a każda zmiana w obrębie pola wpływa na pozostałe elementy i powoduje ich przekształcenie” [Batko-Tokarz 2019: 12]. Istnienie kręgów leksykalno-tematycznych w protokołach cechowych zostało już opisane [Pałucka-Czeraniak 2017]. Leksyka rejestrów finansowych powinna te treści uzupełnić i, być może, pozwolić przedstawić z innej perspektywy. Szersze tło historyczne zjawiska można poznać dzięki opracowaniom Sławomira Dryi i Stanisława Sławińskiego [2017, 2018].

Nie chodzi o specyfikę zawodowej odmiany języka piwowarów, ponieważ badane dokumenty nie były poświęcone technice piwowarskiej i zawierają tylko śladowe sygnały techniki uprawiania tego zawodu. Nie są to także teksty naukowe, w których tworzy się pojęcia i terminy oraz je wyjaśnia. Mamy jednak do czynienia ze specyficznym sposobem komunikowania się we wspólnocie ludzkiej, zależnym od więzi społecznej, utrwalonym w piśmie. Uwidacznia się w nim sposób używania języka w określonym kontekście sytuacyjnym. Zakres znaczeniowy używanej leksyki niekiedy różni się od znaczeń języka ogólnego (ogólnonarodowego), ulega zawężeniu. Prezentowana analiza z założenia więc ujmuje zjawisko w perspektywie pragmatycznej, uwzględniającej cel i kontekst użycia danego wyrazu.

Na początku artykułu zostanie przedstawiona ogólna charakterystyka słownika powstałego na bazie rejestrów finansowych – w ujęciu porównawczym ze słownikiem protokołów cechowych. Następnie zasadne wydaje się uściślenie problemu wyspecjalizowania języka, ponieważ naświetlenie tego zagadnienia z perspektywy pragmalingwistycznej pozwala lepiej opisać zjawisko. W części analitycznej ukazane są cztery podstawowe kręgi tematyczne słownictwa:

- 1 Źródłem jej analizy jest *Regestr pogłównego jako też i składki różnej (1757–1779)*, Akta Miasta Krakowa (sygn. 3114), obecny w zbiorze *Akta cechu kaczmarzy, piwowarów i słodowników krakowskich (1589–1821)*, mikrofilm J-9166. Kraków, Archiwum Miasta Krakowa (syg. 3113).
- 2 Zob. *Księga cechu piwowarów krakowskich z lat 1729–1780*, Ossolineum, sygn. 12994/II.

1. leksyka nazywająca wspólnoty, społeczności, instytucje czy ich członków, 2. leksyka powiązana z uprawianiem zawodu i życiem we wspólnocie, 3. leksyka powiązana z wytwarzaniem dokumentów i wykonywaniem prawa oraz 4. leksyka powiązana z rachunkowością i ekonomią. Bardzo charakterystyczne dla gatunku i stylu analizowanego dokumentu jest to, że w tych czterech kategoriach tematycznych mieści się niemal cały zasób leksemów autosemantycznych słownika powstałego na bazie tego tekstu.

1. Ogólna charakterystyka słownika powstałego na bazie rejestrów finansowych

Zgodnie z przyjętą wcześniej koncepcją badawczą podstawową jednostką badania leksyki jest tu hasło, czyli leksem, wyraz hasłowy. Badanie objęło wszystkie wyrazy. Lista haseł powstała na bazie obserwacji wyrazów graficznych w materiale źródłowym oraz po wyodrębnieniu z nich słowoform (słowoformą nazywa się tu – za Jadwigą Sambor [Hammerl, Sambor 1993] – wariant, najczęściej fleksyjny, danego leksemu). Ze względu na rękopiśmienny charakter badanego dokumentu i konieczność podejmowania decyzji w przypadku różnic w obyczajach pisownianych osobno została wykazana liczba wyrazów stanowiących etykietę zamieszczaną przed nazwiskiem, funkcją lub nazwą instytucji. Ustalenie bowiem podziału na poszczególne hasła w ciągu wyrazowym pełniącym funkcję grzecznościową i tytułarną jest w tym przypadku trudne i niejednoznaczne. Bardzo przydatne w tym miejscu staje się pojęcie frazemu, zaproponowane przez Wojciecha Chlebdę [2003: 43], ponieważ uczony podkreśla, że podstawowym kryterium wyłaniania tych wieloskładnikowych jednostek słownika jest odtwarzalność. Istotne wydaje się podkreślenie, że zaobserwowane formuły etykietalne stanowią prawie 10% wszystkich zaobserwowanych słowoform, są stosowane niemal przy każdej nazwie własnej, przed określeniem funkcji społecznych i nazw urzędów, urzędników oraz członków wspólnot.

Słownik wytworzony na podstawie zawartości rejestrów finansowych liczy 1083 hasła, które w tekście realizowane są przez 11 182 słowoformy. Dla porównania warto wskazać, że słownik powstały na podstawie *Księgi cechu piwowarów krakowskich* [1729–1780]³ zawierał 5064 hasła, które łącznie objęły ponad 100 tysięcy słowoform. Średnia frekwencja hasła w słowniku powstałym na podstawie księgi cechowej była wysoka, wyniosła w zaokrągleniu 20. Świadczyło to o dużym stopniu powtarzalności leksemów [Pałucka-Czerniak 2017: 86]. W przypadku słownika powstałego na materiale rejestrów finansowych – pięciokrotnie mniejszym gdy mowa o liczbie haseł i dziesięciokrotnie mniejszej

3 *Księga cechu piwowarów krakowskich* z lat 1729–1780 zwana jest dalej księgą cechową.

liczbie słowoform – średnia frekwencja hasła w słowniku wyniosła w zaokrągleniu 10. Oznacza to, że w dokumentach finansowych stopień formułiczności tekstu był niższy niż w protokołach cechowych. Szczegółowo zawartość leksyki rejestrów finansowych i protokołów w zestawieniu porównawczym prezentuje tabela 1. Najbardziej miarodajne wydaje się porównywanie udziałów procentowych poszczególnych kategorii leksykalnych.

Podstawowa różnica między badanymi słownikami księgi cechowej i rejestrów finansowych polega na procentowym udziale liczb – zarówno hasel, jak i słowoform, których w rozliczeniach finansowych jest znacznie więcej (ponad 18% więcej hasel i 23% słowoform, zob. tabela 1). Właściwość ta wynika oczywiście ze specyfiki treści w obu typach tekstów. Kolejna obserwowalna różnica – w nasyceniu nazwami własnymi – wiąże się z tym, że księga cechowa obejmuje ponad 50 lat, a rozliczenia finansowe pochodzą z 18 lat. Na większe nasycenie słownika protokołów cechowych nazwami własnymi wpływa nie tylko dłuższy okres, który obejmują, ale i treść: księga cechowa zawiera też nazwy osobowe czeladników i uczniów, których nie znajdziemy w rejestrach pogłównego i składki różnej. Różnicę zobaczyć można też w liczbie wyrazów pospolitych polskich i łacińskich. W księdze cechowej jest ich około 10–20% więcej, ponieważ i materiał jest znacznie większy, i tematyka szersza. W obu źródłach znajdują się leksemy pospolite, które mają charakter potoczny (ogólny) lub wyspecjalizowany, czyli o wąskim zakresie. Te ostatnie są zbliżone do terminów, wymagają wiedzy specjalistycznej, bywają zaczerpnięte z języka specjalistycznego.

2. Wyspecjalizowanie języka w ujęciu pragmatycznym

Obecność w tekście leksyki wyspecjalizowanej może oznaczać użycie języka specjalistycznego. Za kryteria definicyjne języka specjalistycznego Maria Teresa Cabré uznała trzy zmienne, do których zaliczyła użytkowników, temat i przedmiot komunikacji (związany z daną dziedziną) oraz sytuacje komunikacyjne (o charakterze formalnym, uwarunkowanym uprawianym zawodem, dziedziną, dyscypliną) [Ligara 2011: 169].

Kryterium użytkowników języka specjalistycznego zakłada istnienie nadawców (specjalistów, ekspertów) i odbiorców (o różnym stopniu wyspecjalizowania). Układ ten nie ma swojego odzwierciedlenia w specyfice badanych dokumentów. W przypadku rejestrów składki mamy głównie do czynienia z nadawcą zbiorowym, którym jest cech, i odbiorcą, którym jest urząd. W obrębie jednego rocznego rozliczenia zdarza się, że układ komunikacyjny ulega odwróceniu, ponieważ urzędnik (radca krakowski) potwierdza rozliczenie i komentuje jakość zapisów. Realnie jednak komunikacja przebiega między reprezentantami dwóch instytucji: notariuszem wspólnoty rzemieślniczej i radcą miasta

Tabela 1. Porównanie słownika księgi cechowej i rejestrów finansowych

Słownik		Słownik rejestrów finansowych				Słownik księgi cechu			
		Hasła	%	Słowoformy	%	Hasła	%	Słowoformy	%
1. Wyrazy w języku polskim									
1.1. Nazwy własne		89	8,5	830	7,4	967	19,1	8 642	8,6
1.2. Wyrazy pospolite i ich skróty		574	54,6	5 643	50,5	3142	62,0	84 626	84,0
1.3. Wyrazy pospolite i ich skróty w funkcji etykiety		22	2,1	1 078	9,6	(łącznie z 1.2.)			
2. Wyrazy w języku łacińskim									
2.1. Wyrazy pospolite obce i skróty		101	9,6	557	5,0	643	12,7	4 431	4,4
3. Inne									
3.1. Liczby		262	24,9	2795	25,0	304	6,0	2 114	2,1
3.2. Symbole		3	0,3	242	2,3	8	0,2	502	0,5
3.3. Podpisy, skreślenia, wyrazy nierozpoznane		—	—	37	0,2	—	—	442	0,4
Razem		1051	100,0	11 182	100,0	5 064	100,0	100 757	100,0

Źródło: opracowanie własne.

(lub kancelistą). Jej podstawowym celem jest przekazanie informacji o stanie finansów w sposób precyzyjny i jednoznaczny. Wypowiedź koncentruje się na temacie, a nie na uczestnikach komunikacji. Oba podmioty jednak pośrednio uobecniają się w leksyce pospolitej i nazwach własnych, a urzędnik miejski ujawnia swoją podmiotowość także poprzez formy gramatyczne (używa zaimka *ja* i czasownika w pierwszej osobie liczby pojedynczej) oraz podpisuje się pod opinią. Obok celów informacyjnych wypowiedź urzędnika realizuje także cele dydaktyczne i perswazyjne (poucza on, jak prawidłowo prowadzić zapisy). Pozycję nadrzędną w tym układzie komunikacyjnym posiada urzędnik miejski, czyli odbiorca większej części komunikatu.

Badane dokumenty przekazują informacje ściśle związane z finansami wspólnoty. Temat i przedmiot komunikacji zostają jasno określone tytułem powtarzanym regularnie na początku każdego rocznego rozliczenia (*rachunki...*), doprecyzowane są wskazaniem podmiotu działania i czasu. Nie znajdziemy w tych tekstach dygresji czy prób ubarwienia przekazu. W pewnym stopniu treść komunikatu wiąże się z mikroekonomią i prawem, jednak nie stają się one dodatkowym czy głównym tematem refleksji. Rejestry mają charakter sprawozdawczy, choć są nasycone terminologią administracyjnoprawną i ekonomiczną.

O językach specjalistycznych mówi się zwykle w odniesieniu do języków nauki, dla których charakterystyczne jest m.in. występowanie terminologii, symboli oraz składni oddającej w większym stopniu niż w mowie potocznej związki przyczynowo-skutkowe. Ani księga cechowa, ani rejestry pogłównego i składki różnej nie są napisane w języku naukowym. Można w nich jednak zaobserwować użycie leksyki o wąskim, zawężonym tematycznie, semantycznie i funkcjonalnie, zakresie. Specjalizacji ulegają wyrazy nazywające wspólnotę i osoby (w tym użytkowników, uczestników komunikacji). Uwidaczniają się swoiste kręgi leksykalne, które dotyczą specyfiki organizacji życia w cechu, ekonomii i administracji oraz prawa. Pojawiają się także leksemy występujące w sprofilowanych, ograniczonych do jednego typu kontekstach.

2.1. Leksyka nazywająca wspólnoty, społeczności, instytucje oraz ich członków

W badanym materiale pojawia się leksyka nazywająca wspólnoty, społeczności, instytucje czy ich członków. Wyraziła się ona w 71 hasłach uobecnionych w tekście 512 razy. Najczęściej używano tych, które wskazywały całą społeczność cechową (leksemy: *cech, cechowy, konfraternia, communitas, contubernalis, zgromadzenie*), należących do nich braci (*brat, współbrat, magister, cechowy, starszy, młodszy, ka(r)czmarz, piwowar, piwowarski*, ale i *deputat, deputowany, deputatus, elekt, strzelec*) i czeladników (*czeladź, czeladnik, towarzyszy*) oraz

osoby zmarłe (*nieboszczka*), a także spadkobierców (*sukcesor*). Wszystkie te leksemy pomagały identyfikować członków wspólnoty, która była instytucjonalnym nadawcą podstawowego komunikatu – rozliczenia finansowego. Odbiorca tego rozliczenia, radca krakowski, ujawniał się w notatce kwitującej rozliczenie w słowach *radca, krakowski, CC* ‘consul Cracoviensis’.

Poza tym jednak w rejestrach znaleźć można nazwy różnych instytucji i przedstawicieli władzy wyrażone rzeczownikiem lub dookreślonych przymiotnikiem. Nazwy te określają osoby reprezentujące władzę najwyższą (leksem *król*), instytucje miejskie i wojewódzkie (*kancelaria, magistrat, ratusz, krakowski, gród*), a także ich urzędników (*pisarz, prezydent, hutman, egzactor* ‘poborca podatków stałych’, *prokurator, sędzia, woźny, odźwierny, regent, asesorski, grodzki, celny, miejski, podwojewodzi, sendyk // syndyk* ‘radca prawny lub osoba wyznaczona przez sąd do zarządzania majątkiem’, *radca, komisarz, instygator* ‘oskarżyciel publiczny’, *sukkolektor* ‘pomocnik poborcy’, *agent*). Osobno należy zauważyć obecność leksemów nazywających instytucje kościelne i ich członków (*biskup, jezuita, jezuicki, kościelny*). W badanym materiale znalazły się też wyrazy odnoszące się do instytucji i organizacji wojskowych (*celestat* ‘bractwo kurkowe, miejsce ćwiczeń członków krakowskiego bractwa kurkowego’, *kasztelan, gwardia, regiment, kapral, żołnierz*) oraz innych – zawodowych i administracyjnych (*kongregacja, komisja*). Pojawił się również leksem określający ścisły związek urzędnika z cechem – *patron* ‘osoba lub instytucja opiekująca się czymś’. Nazwy osób, instytucji i wspólnot reprezentujących władze administracyjne należą do leksyki ogólnie znanej w owym okresie, ale mają swoje sprofilowanie tematyczne.

Ponadto zaobserwować można obecność wyrazów ogólnie nazywających osoby ze względu na ich funkcje społeczne: *mieszczanin* ‘ten, który ma prawa miejskie’, *karbownica* ‘osoba sprzedająca piwo’, *dobosz* ‘osoba bijąca w bęben’, *trębacz*, a także *poseł, pacholek* ‘osoba wysłana z poleceniem, przesyłką’, *szługa, furman*. Wszystkie te leksemy bezpośrednio wiązały się z tematem i celem komunikacji, którym było rozliczenie finansowe działalności cechu i wynikały z realiów jego funkcjonowania. Temat ten skutkował użyciem leksyki wyspecjalizowanej w nazywaniu funkcji administracyjnych i zawodowych poszczególnych urzędników i pracowników oraz profilowaniem zawodowym nazw wspólnot miejskich.

Przedstawione wyżej słownictwo wystąpiło także w księdze cechu piwowarów krakowskich, w której nie odnotowano tylko kilku leksemów: *dobosz, celny, biskup, kapral, elekt*. Liczba jednostek leksykalnych nazywających członków wspólnoty, społeczności, instytucji i w księdze cechowej jednak jest większa, pojawia się tam więcej określeń rzemieślników, urzędników miejskich i osób piastujących stanowiska kościelne. Są to spodziewane wyniki badań. Zaskakujące

natomiast okazuje się, że w rejestrach finansowych niektóre z leksemów używane są częściej lub równie często jak w księdze cechowej, mimo dysproporcji liczby słowoform w obu słownikach (w stosunku 1: 11). Dotyczy to użycia leksemów zebranych w tabeli 2.

Tabela 2. Dysproporcja liczby słowoform w materiałach źródłowych

Leksem	Liczba słowoform w słowniku rachunków rocznych (rejestrów)	Liczba słowoform w słowniku <i>Księgi cechu piwowarów krakowskich</i> [1729–1780]
<i>patron</i>	25	11
<i>pacholek</i>	18	9
<i>prokurator</i>	14	6
<i>woźny</i>	13	4
<i>strzelec</i>	12	1
<i>odźwierny</i>	11	1
<i>śluga</i>	11	3
<i>hutman</i>	10	1
<i>sendyk</i>	10	6
<i>trębacz</i>	8	1
<i>żołnierz</i>	7	1

Źródło: opracowanie własne.

Różnice w nasyceniu tekstów rejestrów i protokołów tymi leksemami wynikają, zdaje się, bezpośrednio z obyczajów społecznych i procedur administracyjnych. Relacjonowanie wydatków ukazuje, że były takie obowiązki finansowe wspólnoty, względnie stałe i oczywiste, których zwykle nie opisywano w protokołach cechowych. Dzięki rachunkom cechu można pełniej zrozumieć skomplikowane relacje z władzami, których reprezentantami stawali się m.in. patroni cechu. Ujawnia się wyraźniej także sieć powiązań z osobami wykonującymi różne usługi urzędowe czy religijne (*pacholek*, *śluga*, *odźwierny*, *trębacz*, *woźny*, *dobosz*).

2.2. Leksyka uwarunkowana tematycznie, powiązana z uprawianiem zawodu i życiem we wspólnocie

Tematycznie uwarunkowane są również określenia bezpośrednio związane z działalnością cechu, które nazywają:

- a) miejsca pracy (*browar, młyn, młyński*), spotkania cechu (*sesja*);
- b) podstawowe wyposażenie i atrybuty konieczne do sprawowania sesji (*kasa, pergamin, papier, pieczęć*);
- c) proces wytwarzania (*melcie*) i sprzedaży (*szynkować*);
- d) wyroby i surowce (*robota, piwo, słód, miód, miodowy, czarny*);
- e) miary, głównie alkoholi (*achtel, achtylowy/aktelowy, półachtelek, beczka, półbeczka/półbeczek, garniec, półgar, kwarta, kwartka, flaszką*), ale i inne, związane z sukniem i papierem (*łokieć* 'jednostka miary sukna', *libra* 'jednostka miary papieru'), a także cukrem (*głowa* 'jednostka miary cukru – stożkowata bryła cukru o zaokrąglonym końcu, w użyciu do początku XX wieku');
- f) działania związane z wykonywaniem zawodu (tu tylko ogólne określenie *pracować*) oraz procedurami zwyczajowymi (leksemy o zawężonym znaczeniu: *obsyłać* 'powiadamianie o zebraniu przez posłańca', *zgromadzić, bytność* 'przyjście na posiedzenie, przybycie na sesję', *zasiść* 'zająć określone miejsce za stołem w cechu', *zagać* 'urzędowo rozpocząć spotkanie', *elekcja* 'wybór władz cechu na kolejny rok', *poczęsna, poczęstowanie, konsolacja* 'poczęstunek w określonych okolicznościach', *przyprawienie* 'urzędowe, oficjalne doprowadzenie do cechu', *strzelanie, kurek* 'udział w bractwie kurkowym', *kasa* 'miejsce, skrzynka, do której składano pieniądze').

Oprócz leksyki nazywającej surowce i produkty powiązane bezpośrednio z piwowarstwem znalazły się tu nazwy produktów, które służyły jako podarunki dla patronów (*wino, wódka, ryba, cukier, kawa, kwiczoł*). Wielofunkcyjne znaczenie miał wyraz *interes* ('sprawa, działanie'). Okazjonalnie, w związku ze zwyczajami społeczności miejskiej, w której życie zawodowe było nierozzerwalnie połączone z życiem religijnym, pojawiała się leksyka sygnalizująca atrybuty i symbole cechu potrzebne w czasie procesji Bożego Ciała. Znalazły się tu wyrazy powiązane z dbałością o chorągiew (*farba, jedwab, chorągiew, drzewce, kitajka, ćwiek, klej, pokost*) oraz ze zwyczajowym biciem w bęben (*bęben, bić*). Rytuały religijne również pociągały za sobą zobowiązania finansowe, stąd obecność leksemów: *msza, procesja, pogrzeb, uroczystość, korona, wychędożenie* 'wyczyszczenie', *lichtarz* 'świecznik', *świeca, woskowy, trumna, wachla* 'pochodnia'. Funkcjonowanie wspólnoty wiązało się też z kosztami przesyłek, podróży, transportu, co wyraziło się obecnością leksemów: *poczta, pojazd, transport, droga*, ale i *fatyga*

oraz *konny*, *przesyłać*, *jechać*. Wspomniane wyżej wyrazy w większości należą do zasobu języka w odmianie ogólnej. W kontekście zapisów w księdze cechowej i rachunkach rocznych nabierają jednak niekiedy szczególnego, wyspecjalizowanego znaczenia (np. *kasa*, *achtel*, *robotą*).

W słowniku rejestrów finansowych pojawiła się leksyka nieobecna w księdze cechowej, ale w tej grupie tematycznej była ona liczniejsza. Do wyrazów obecnych tylko w słowniku rachunków zaliczają się: *melcie*, *kawa*, *cukier*, *kwi-czoł*, *półgar*, *kwarta*, *kwartka*, *flaszka*, *libra*, *łokieć*, *farba*, *jedwab*, *kitajka*, *ćwiek*, *klej*, *pokost*, *drzewce*, *lichtarz* oraz *poczęstowanie*. Rachunki cechowe dostarczają zatem wiedzy dopełniającej obraz życia codziennego społeczności. Jest to jednak głównie leksyka, która ukazuje realia epoki.

2.3. Leksyka powiązana z wytwarzaniem dokumentów i wykonywaniem prawa

Ponieważ działania o charakterze urzędowym wspólnoty wymagały opłacenia wykonania dokumentu, w badanym materiale znalazły się, związane z tymi czynnościami, leksemy oznaczające:

- a) odczytywanie pism i akt (*czytać*, *przeczytać*, *czytanie*) oraz słuchanie (*słuchanie*);
- b) tworzenie pism (*pisać*, *pisanie*, *napisać*, *spisać*, *wypisanie*, *wypisywanie*, *zapisanie*, *opisanie*, *przepisanie*, *przepisywanie*, *zakonotować*, *koncypowanie*, *koncypować*, *zakwitowanie*, ale i *produkować*, *produkt*, *wyrazić*, *wyrażenie*, *kopiowanie*, *przejrzeć*, *awizować*);
- c) sygnowanie dokumentów (*podpisać* // *podpisać się*) i towarzyszenie przy ich sprawdzaniu (*asystencja*, *asystować*);
- d) weryfikację oraz ustosunkowanie się do pism (*aprobacja*, *aprobować*, *kontradycja*, *kontradycytować* // *kontradycytować się*, *kontrowersja*, *przeciwi* i *przeciwny*), urzędowe potwierdzenie (*oblata*);
- e) upoważnienie urzędowe, nadawanie uprawnień (*plenipotencja*);
- f) przekazywanie dokumentów (*importować*, *przesłanie*).

Efektami działania były konkretne gatunki tekstu i urzędowe akty mowy, nazywane wyrazami: *regestr*, *list*, *relacja*, *kalkulacja*, *pozew*, *suplika*, *appelacja*, *illacya*, *petitum* i *desiderium* 'łac. prośba, roszczenie', *mandat*, *konkluzja*, *manifest*, *memoriał*, *replika*, *ekscerpt*, *ekstrakt*, *kwit*, *specyfikacja*, *sumariusz*, ale i *rota*. Pojawiła się też nazwa dokumentu: *blankiet* oraz strony: *rewers*.

Wspomniane wytwory czynności pisarskich wiązały się także z działaniem o charakterze sądowym, dlatego w słowniku pojawiły się hasła *zapozwanie*, *proces*, *jurament*, *kondemanata*, *interogatorya* 'przesłuchanie, zapytanie', *zeznanie*, *dekret*, a także *racja*, *reparacja* i *probacja* oraz *wokanda*. Część z tych wyrazów

ma charakter wieloznaczny, mogła oznaczać zarówno pewien typ działania, sposób postępowania, jak i dokument mu służący. Niektóre z nazw tworzonych dokumentów zatem wskazują gatunki tekstów właściwych prawu i administracji. Poza nimi w kontekście czytania, przepisywania, przeglądania dokumentów przywoływane są w rejestrach finansowych leksemy *prawo*, *przywilej*, *ordynacja*. Powiązany jest z nimi leksem *dawny*.

W rozliczeniach rocznych cechu pojawia się zatem leksyka o proveniencji prawnej i prawniczej. Część z tych nazw to zapożyczenia z języka łacińskiego (np. *przywilej*, *ordynacja*, *racja*, *jurament*, *konotować*, *koncypować*), które już w wersji łacińskiej posiadały znaczenie prawne [por. Sondel 1997; Szczepankowska 2015; Woźniak 2015, 2016; Woźniak, Zarębski 2016; Zajda 2020]. W rejestrach finansowych są używane bez wyjaśniania czy definiowania. Zastosowanie ich wskazuje na konieczność przeprowadzania zróżnicowanych procedur administracyjnosądowych, a także kompetencję pisarzy cechowych w ich nazywaniu. Nazwy działań prawoadministracyjnych i potrzebnych do nich dokumentów pojawiły się bowiem w rejestrze tylko z powodu konieczności uregulowania opłat za usługi zewnętrzne notariusza czy kancelisty miejskiego.

W słowniku rachunków cechowych znalazły się wyrazy nieobecne w księdze cechowej, a były to: *ekscerpt*, *sumariusz*, *rota*, *blankiet*, *rewers*, *wokanda*, *interogaty*, *reparacja*, *kontrowersja*, *kopiowanie*, *kwerenda*. Ukazują one głównie dodatkowe czynności o charakterze administracyjnosądowym, które rzemieślnicy piwowarscy, a przynajmniej ich przedstawiciele, musieli znać, wykonywać lub zlecać. Wraz z nimi musieli wytwarzać i wykorzystywać dokumenty należące do gatunków administracyjnoprawnych.

2.4. Leksyka powiązana z rachunkowością i ekonomią

W badanym materiale z racji realizowania podstawowych celów komunikacyjnych i finansowej tematyki rachunków pojawia się leksyka z zakresu ekonomii i handlu [por. Młynarczyk 2010, 2013]. Są to przede wszystkim nazwy środków płatniczych (*pieniądz*, *złoty*, *polski*, *grosz*, *szeląg*, *tynf*) oraz kruszców (*złoto*). Ogólne określenia środków finansowych, którymi dysponuje wspólnota, to: *kapitał*, *kapitałny*, *skarb*, *cassa*. Spotkać można także leksemy nazywające miejsce przechowywania pieniędzy: *skrzynka*, *repozycja* 'skarbiec, schowek', *kasa*. Podatki i składki, które zostały przywołane w rachunkach, różnią się ze względu na przeznaczenie, czas zbiórki, cykliczność czy epizodyczność wydarzenia. Nazywane są ogólnie (słowami: *taksa*, *stawka*, *cło*, *podatek*, *palet*, *provizja*, *składka*, *kolekta*, *kwerenda*, *kontrybucja*, łac. *honorarium*) oraz w sposób konkretny (*czopowe*, *pogłównne*, *suchedni*, *suchedniowy*, *środogostny*, *groszowy*, *wiktualny*, łac. *victualia*, *wstęp*, *wstępne*, *podarunek*, *kontyngens*), a także bywają

doprecyzowywane przez wskazanie danego okresu kalendarzowego (*środogoście, na S. Franciszek, S. Mateusz, S. Tomasz, S. Troyce, sepiembrowy*).

Ogólne określenia rozliczeń finansowych wyrażane są leksemami: *erogować, rachunek, percepta, expensa, expensowy, obrachować*. Poszczególne czynności sygnalizuje się wyrazami *wybrać, wybieranie, zapłacić, wydać, wydanie, wyjęcie, wykspensować, oddać, upłacić, potrącić, bonifikować, zaciągnąć, zaciągnięcie*. Nadwyżki finansowe określane są jako: *superata, naddatek, reszta, drobne, widenda*. Zobowiązania zaś wyrażają słowa *debet* (od łac. *debeo* 'być winnym'), *dług, unkoszt, retenta, retentowy, rata*. Dodatkowe czynności płatnicze sygnalizują leksemy: *dolożyć, dokładka, dodatek, dopłacić*. Sprawdzenie rachunków, poprawianie, potwierdzanie ewokują wyrazy: *zweryfikować, zrewidować, remanent, likwidować, omyłka, łac. error, quietatio, quietatione*, a także *requizycya, resekcja* 'usunięcie' oraz *solut* (łac. *solvo, -ere* 'zapłacić, uwolnić od zobowiązania'), *detto* i *suma // summa*. Wyliczeniom należności i osób służą też wyrazy *osoba, numer // numero, punkt*.

Wśród przymiotników i przysłówków, nielicznych w słowniku rejestrów finansowych, znajdują się leksemy *rzetelnie* i *rzetelny*, które w owym czasie mogły nieść znaczenie 'przejrzyste', 'przejrzysty' [zob. Siatkowski 1990], a także *solenny, sprawiedliwie, totalny*. Wszystkie one służyły ocenie przedłożonego rozliczenia.

W badanym materiale użyto leksemów o tematyce ekonomicznej, których nie wykorzystano w księdze cechowej, a były to: *kapitał, naddatek, drobne, dokładka, repozycja, upłacić, kolekta, resekcja, omyłka, weryfikować, detto, obrachować*. W księdze cechowej za to pojawiły się wyrazy nieobecne w rejestrach, m.in. *rachować* i *porachować (się)*, *zrewidowanie, specyfikować się, detrunkować, delata* czy *deprekacja*.

Podsumowując prezentowane treści, wypada podkreślić, że w obu typach dokumentów (protokołach cechowych i rejestrach finansowych) pojawia się leksyka uwarunkowana tematycznie wykonywaniem zawodu, prowadzeniem interesów finansowych oraz spraw administracyjnosądowych. Zasób tej leksyki jest w pewnej mierze zbliżony, ale każda kategoria tematyczna w obu typach źródeł zawiera nieco inny skład leksykalny. Różny jest także stopień nasycenia gatunków takim słownictwem. Dzięki rachunkom cechu można pełniej zrozumieć skomplikowane relacje z władzami, których reprezentantami stawali się m.in. patroni cechu. Ujawnia się wyraźniej także sieć powiązań z osobami wykonującymi różne usługi urzędowe czy religijne (pachołek, sługa, odźwierny, trębacz, woźny, dobosz). W słowniku rachunków cechowych znalazły się wyrazy nieobecne w księdze cechowej, ukazujące głównie dodatkowe czynności o charakterze administracyjnosądowym. W badanym materiale pojawiły się leksemy

z zakresu mikroekonomii, których nie wykorzystano w księdze cechowej, a były to: *kapitał, naddatek, drobne, dokładka, repozycja, upłacić, kolekta, resekcia, detto, obrachować*.

Zastosowanie metody ilościowo-jakościowej analizy słownictwa pozwala stwierdzić, że w dwóch różnych gatunkach urzędowych, wytwarzanych w cechu piwowarów krakowskich, zakresy tematyczne w pewnej mierze są zbieżne, zwłaszcza gdy mowa o leksyce wskazującej członków wspólnoty i społeczności miejskiej. Zasób leksykalny widziany pod względem częstości wystąpień poszczególnych leksemów jest różny i wynika to bezpośrednio z tematyki zapisów. Przyczyną różnic są także inne podstawowe cele komunikacyjne, funkcje tworzonych dokumentów i ich specyfika pragmatyczna (kontekst). Badanie tylko jednego typu dokumentów cechowych, uznawanego nawet za najbardziej istotny pod względem treści historycznych, a zatem reprezentatywny i typowy, za które uchodzą głównie przywileje i artykuły czy księgi cechowe, nie pozwala objąć całości specyfiki komunikacji i bogactwa leksykalnego środka komunikatywnego – języka urzędowego danej wspólnoty.

Bibliografia

Źródła

- Akta cechu kaczmarzy, piowowarów i słodowników krakowskich (1589–1821)*, mikrofilm J-9166. Kraków, Archiwum Miasta Krakowa (syg. 3113).
- Księga cechu piwowarów krakowskich z lat 1729–1780*, Ossolineum, sygn. 12994/II.
- Regestr pogłównego jako też i składki różnej (1757–1779)*, *Akta Miasta Krakowa* (sygn. 3114).

Literatura

- Batko-Tokarz Barbara (2019), *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*, Kraków.
- Borawski Stanisław (2000), *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa.
- Borawski Stanisław (2005), *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, w: *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. tenże, Zielona Góra, s. 13–62.
- Borawski Stanisław (2007), *Słownictwo potoczne listów Zygmunta Miłkowskiego do Juliana Łukaszewskiego (1867–1895)*, Zielona Góra.
- Chlebda Wojciech (2003), *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Łask.

- Cygal-Krupa Zofia (2017), *Słownictwo tematyczne w teorii i praktyce językoznawstwa polskiego*, [w:] *Terminologia specjalistyczna w teorii i praktyce językoznawców słowiańskich*, red. Renata Przybylska, Władysław Śliwiński, Kraków, s. 97–118.
- Dryja Sławomir (2017), *Podatki i opłaty pobierane od piwowarów krakowskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku: Reforma czopowego z czasów panowania Stefana Batorego i jej wpływ na piwowarstwo krakowskie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 78, s. 67–94.
- Dryja Sławomir, Sławiński Stanisław (2018), *Mała encyklopedia piwowarska Krakowa i Kazimierza w wieku XVI i pierwszej połowie wieku XVII. Studia z dziejów piwowarstwa Krakowa i Kazimierza z uwzględnieniem problematyki Kleparza i przedmieść*, Kraków.
- Grucza Sambor (2019), *Terminologia (antropocentryczna) – jej przedmiot badań i zadania poznawcze*, „Applied Linguistics Papers” 26/3, s. 1–13, <https://tiny.pl/j41mztr8> [dostęp: 29 sierpnia 2023].
- Hammerl Rolf, Sambor Jadwiga (1993), *Statystyka dla językoznawców*, Warszawa.
- Ligara Bronisława (2011), *Relacje między językiem ogólnym a językiem specjalistycznym w perspektywie językoznawstwa polonistycznego, stosowanego i glottodydaktyki*, „LingVaria” VI, 2 (12), s. 163–181.
- Młynarczyk Ewa (2010), *Polskie słownictwo handlowe XVI i XVII wieku (na materiale krakowskich ksiąg praw miejskich i lustracji królewskich)*, Kraków.
- Młynarczyk Ewa (2013), *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, Kraków.
- Pałucka-Czerniak Iwona (2017), *Stabilność i wariantywność języka protokołów w Księdze cechu piwowarów krakowskich (1729–1780) w ujęciu genologicznym i pragmatyngwistycznym*, Zielona Góra.
- Siatkowski Janusz (1990), *Rola języka czeskiego w rozwoju polszczyzny literackiej*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Linguistica”, nr 23, s. 137–144.
- Sondel Janusz (1997), *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków.
- Szczepankowska Irena (2015), *Odmiana urzędowa polszczyzny w dobie staro i średniopolskiej na tle innych języków i stylów funkcjonalnych*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 7–25.
- Woźniak Ewa (2015), *Ciągłość i zmiana – język urzędowy w dobie nowopolskiej*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 26–41.
- Woźniak Ewa (2016), *Prawdy i mity o języku urzędowym w dobie nowopolskiej*, w: *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 1, red. Maciej Mączyński, Ewa Horyń, Ewa Zmuda, Kraków, s. 71–88.
- Woźniak Ewa, Zarębski Rafał (2016), *Kodeks Napoleona w dziejach języka urzędowego w Polsce – rekonesans badawczy*, „Język Polski”, z. 1, s. 45–58.
- Zajda Aleksander (2020), *O kształtowaniu się słownictwa administracyjnego i prawniczego po odzyskaniu przez Polskę niepodległości*, w: *Niepodległa wobec języka*

polskiego, red. Renata Przybylska, Barbara Batko-Tokarz, Sylwia Przęczek-Kisielak, Kraków, s. 65–79.

dr hab. Iwona Pałucka-Czerniak, prof. UZ – Zakład Językoznawstwa, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zainteresowania naukowe: pragmalingwistyka, retoryka i historia języka polskiego oraz glottodydaktyka w zakresie nauczania języka polskiego jako obcego.